

میرزاای نائینی

و

نظام سیاسی مشروطه

دکتر سید طره‌هاشی

هاشمی، طه، ۱۳۳۷ -
میرزای نائینی و نظام سیاسی مشروطه / طه هاشمی، — تهران :
مهرنامک ، ۱۳۸۵ .
۱۸۵ ص.

ISBN 964-95640-6-3: ۲۰۰۰ ریال

فهرست نویسی براساس اطلاعات فیما.
کتابنامه: ص [۱۷۷] - ۱۸۰.
نمایه.

۱. نائینی، محمدحسین، ۱۲۳۹ - ۱۳۱۵. ۲. ایران -- تاریخ --
انقلاب مشروطه، ۱۳۲۴ - ۱۳۳۷ ق -- روحانیت. ۳. مجتهدان و علما --
سرگذشتنامه. ۴. مشروطیت. ۵. اسلام و دولت -- ایران. الف. عنوان.
DSR ۱۴۵۲ / ۲۵۵۲
۹۵۵ / ۰۷۵

کتابخانه ملی ایران

۸۵-۲۴۲۱ م

* * * * *

نشر مهر نامک

میرزای نائینی و نظام سیاسی مشروطه

دکتر سید طه هاشمی

ناشر: مهرنامک

چاپ اول: ۱۳۸۵

شمارگان: ۱۱۰۰ نسخه

شابک: ۳ - ۶ - ۹۵۶۴۰ - ۹۶۴

حروفنگاری و صفحه آرایی: سمن

طراح جلد: سارا متوسل

لیتوگرافی: پویش

چاپ: گنج شایگان

صحافی: چاووش

همه حقوق برای ناشر محفوظ است

نشانی ناشر: تهران، تلفن: ۸۸۲۵۲۴۹۱

فهرست مطالب

۷	مقدمه
۱۳	زندگی و زمانه میرزای نائینی
۵۱	بنیان‌های فکری و سیاسی اندیشه‌های نائینی
۶۹	مشروطیت و استبداد
۱۱۱	آزادی و برابری در اندیشه سیاسی نائینی
۱۲۷	میرزای نائینی و دین و سیاست در ایران معاصر
۱۶۵	کتاب‌نامه میرازی نائینی
۱۶۹	مطالبی درباره نائینی
۱۷۷	منابع و مأخذ
۱۸۱	فهرست اعلام

مقدمه

جنبش مشروطیت یکی از حوادث دورانساز در تاریخ تحولات سیاسی و اجتماعی ایران به شمار می‌رود. این جنبش با پیش زمینه‌های فکری و اجتماعی خود، برآمده از تحولاتی بود، که در سطح جهانی رخ می‌داد و موقعیت جغرافیایی ایران ناچار از مواجهه با آنها بود؛ گسترش تجارت اروپاییان به اقصی نقاط دنیا و ورود عنصر جدید اندیشه و سیاست، فرهنگ ایرانیان را نیز، از دگرگونی‌های بنیانی بی‌تأثیر نگذاشت. استقرار پارلمان در ایران و ایجاد اولین قانون اساسی، که ملهم از اندیشه‌های سیاسی مدرن بودند، آموزه‌های سنتی و رهیافت‌های سیاسی پیشینیان را به چالش کشید و از میان این دگرگونی، اندیشه‌هایی بیرون آمدند، که با آگاهی از تحولات جهانی، در پی راه‌کارهای بومی، برای تحقق سیاست نوین، در ایران و تثبیت نهادهای اجرایی تازه بودند.

میرزا محمد حسین نائینی اصفهانی یکی از علمای نواندیشی بود، که

با شناخت تغییرات سیاست جهانی و با تکیه بر آموخته‌هایش از سیاست دینی، یکی از مهم‌ترین رساله‌های سیاسی را در دفاع از نظام مشروطیت با گرایشی دینی و به دور از افراط سنت‌گرایان و تفریط غرب‌باوران، به رشته تحریر کشید و با نگارش تنبیه‌الامة و تنزیه‌الملّة، یکی از رسالات سیاسی نوگرایانه را برای فرهنگ و سیاست ایران به ارمغان آورد، نائینی به درستی دریافته بود، که نظام پوسیده قاجاریه با شیوه‌های استبدادی و بر پایه رابطه ارباب و رعیتی نمی‌تواند در جهت تحقق امنیت اجتماعی تأمین آزادی‌های سیاسی و تثبیت نظم قانونی، در حاکمیت کشور و اصول مملکت‌داری به عمر خود ادامه دهد. از طرف دیگر، نائینی با آگاهی‌ای که از اندیشه‌های دنیای جدید به دست آورده بود، منافاتی میان تأمین آزادی و برابری در جامعه و، ایجاد دولتی مشروط و مقید به قانون و آموزه‌های سیاسی اسلام و سیره بزرگان دینی نمی‌دید و با جمع‌بندی در، یافته‌های خود از لوازم و الزامات دگرگون شده دوران خود، به نظام مشروطیت میل نمود و در رساله خود، توانست سیاستی بومی و راه سومی برای مشروعیت دینی نظام مشروطیت و کارآمدی آن در قانونمند کردن جامعه، عرضه کند.

مرحوم نائینی با استفاده از رهیافت اصولی به استنباطات فقهی، بنیان‌های سیاسی داد و با استناد به متون دینی، حضور مردم را در تعیین سرنوشت خویش و تفکیک قوانین موضوعه از احکام شرعی، بنیادهای دینی را برای نظام مشروطه فراهم ساخت؛ همو با شناختی که از تاریخ

گذشته ایران به دست آورده بود، در رساله تنبیه‌الامة و تنزیه‌الملّة، مشروطیت را در مقابل نظام استبدادی قرار می‌دهد و با تشریح استبداد دینی و استبداد سیاسی، گسست از آن را، در ایجاد نظام سیاسی می‌داند که مبتنی بر قانون و برآمده از اجرای عدالت در جامعه و رعایت حقوق و آزادی‌های آحاد مردم، معرفی می‌کند. نائینی با دقتی که لازمه یک کار تحقیقاتی و از روی استدلال و واقع‌بینی است، مفاهیم آزادی، برابری، قانون، و... را برای توجیه عقلانی نظام مشروطیت به تحلیل می‌گیرد و این همه را، در خدمت تحقق وعده‌های دینی قرار می‌دهد، که برای رستگاری آدمیان از سوی پیامبران به صورت وحی بیان شده است. به همین خاطر، نائینی هر گاه که سخن از مفهومی سیاسی به میان می‌آورد، آن را با مؤیدات دینی از آیات و احادیث همراه می‌کند، تا هم قرائت سنت‌گرایان را به معارضه گرفته باشد و هم از منورالفکرانی دوری جسته باشد، که در انتقال مفاهیم جدید سیاسی، بدون پشتوانه معرفتی و فرهنگی، بر میراث عقلانی گذشتگان چشم بسته‌اند.

با استناد به اندیشه‌های ثبت شده در رساله تنبیه‌الامة و تنزیه‌الملّة، به تحقیق، میرزا محمد حسین نائینی یکی از اصیل‌ترین نظریه‌پردازان نظام مشروطیت به‌شمار می‌رود، که آن را از دیدگاه دینی قرائت کرده است و راهی را در فرهنگ سیاسی ایران گشوده، که در یکصد سال گذشته با شدت و ضعف در میان نواندیشان دینی و نخبگان فرهنگی و سیاسی، از دلمشغولی آنان محسوب می‌شده است. اگر چه به صورتی بایسته و لازم،

حق تحقیق و بررسی در اندیشه‌های سیاسی نائینی تاکنون برآورده نشده، ولی با این حال کمتر نوشته سیاسی را می‌توان سراغ گرفت، که نیم‌نگاهی به آن اندیشه‌ها نداشته باشد؛ نوشته حاضر هم در راستای ادای حقی به اندیشه سیاسی مرحوم نائینی تألیف شده و نظام سیاسی مشروطه را با در نظر گرفتن پیش زمینه‌های فکری آن عالم نواندیش، به تأمل و بررسی گذاشته است. پیش از این، در کتاب گفت‌مان فرهنگی - سیاسی راه سوم به تناسب، بحثی، اگر چه به اجمال، به گزارشی از اندیشه‌های مرحوم نائینی اختصاص یافته؛ با این حال به واسطه اهمیت جایگاه نائینی در تحول اندیشه سیاسی - دینی، بررسی و تأمل تفصیلی را می‌طلبید. این دفتر با این زمینه شکل گرفت تا یکی از اساسی‌ترین رسالات سیاسی - دینی دوره مشروطیت، در آستانه یکصدمین سال‌گرد آن جنبش ملی و مردمی، در کانون توجه محققان و پژوهندگان تاریخ سیاسی و دینی ایران معاصر قرار گیرد.

این دفتر با گزارشی از زندگی و زمانه مرحوم نائینی، از پیش‌زمینه‌های فکری و سیاسی که اندیشه نائینی را به مشروطه‌خواهی کشاند، می‌پرسد و علل معرفتی و دلایل اجتماعی را در تبیین ایشان از نظام مشروطه و تقابل آن با نظام استبدادی به بحث می‌گذارد، تا دیدگاه نائینی در تبیین مفاهیمی چون آزادی، و برابری، و قانون‌خواهی روشن شود؛ هماهنگی دینداری و قوانین موضوعه، از موضوعاتی است، که نائینی به شکل ابتکاری و برای نخستین بار از آن سخن گفته و بر پایه آن

توانسته، تفکیکی خردمندانه میان مصوبات پارلمان و احکام شرعی ایجاد کند؛ تلاشی که می‌تواند برای فرهنگ سیاسی و دینی در دوره معاصر بنیان‌های عقلانی و واقع‌بینانه‌ای پدید آورد و راهی به دور از افراط و تفریط دو گروه سنت‌گرایان و غرب‌باوران، پیش روی فرهیختگان سیاست و اندیشه قرار دهد. برای گشایش شناخت اندیشه‌های سیاسی نائینی و پژوهش روشمند در آنها، در خاتمه، کتاب‌شناسی نائینی نیز تهیه شده است، تا بر اساس آن، محققان و پژوهندگان دیگر بتوانند از لایه‌ها و زوایای دیگر، به بحث و بررسی در اندیشه‌های سیاسی میرزا محمد حسین نائینی بپردازند.

سید طه هاشمی

تهران - ۱۰ آذرماه ۱۳۸۴ سالروز

شهادت آیت الله مدرس

(روز مجلس)